

Patrocinium és egyházi év

Az egyházi év hagyományvilágának legjelesebb alkotó, ihlető forrásai közé tartozik a *patrocinium*, továbbá az *ikonográfia*, végül a hajdani *rekordáció*. Valamennyi önálló monografikus tárgyalást igényel.

A Jézus evangéliumi életének üdvösségtörténeti mozzanatairól és alkalmazásáról való megemlékezés, továbbá a hittitkok és szentek ünnepei nemcsak az egyházi évnek liturgikus rendben egymás után következő állomásai, hanem egyúttal egy-egy katolikus templom búcsúnapja is. A templomokat és kápolnákat, továbbá oltárokat és harangokat, de más szakrális rendeltetésű épületeket: kolostort, egyházi iskolát mai napig, régebben még a helységeket, városrészeket, tornyokat, hidakat, városkapukat, utcákat az alapító személy, vagy az egész hívő közösség egy-egy szent oltalmába ajánlotta. A patrocinium, más későbbi kötetlenebb nevén *dedikáció*, *titulus* ünnepéhez az egyház búcsú kiváltáságokat (indulgentia) fűz. Nyelvünk a búcsúnapot (Kirchweihe) és a lelki ajándékot, különleges bűnbocsánatot (Ablass) ugyanegy szóval fejezi ki. A *búcsú* szó egyébként még archaikus, pogány kori nyelvi hagyatékunk.

A patrociniumok és kultuszbeli emlékeik, helyi sarjadékaik azt a történeti és gazdasági pillanatot is tükrözik, amelyben megjelentek és hatni kezdtek.

A patrocinium eredetileg, ősi soron annak a szentnek ereklyéjével függ össze, amelyet az építendő új templom számára, sokszor áldozatok árán sikerült megszerezni. Akárhányszor éppenséggel a szent sírja fölé, vértanúsága helyére emelték a róla elnevezett egyházat. Tetemei, illetőleg ottlévő ereklyéi révén a templom mintegy az ő lakóhelye, aki különben már Urának színelátásán örvendezik. A Jelenések Könyvében (6, 9) olvassuk: *Láttam az oltár alatt azoknak lelkét, akiket Isten Igéje és tanúságtételük miatt öltek meg. Nagy szóval kiáltották: Urunk, Te Szent és Igaz, meddig nem tartasz még ítéletet és nem állsz bosszút vérünkért a föld lakóin? Az égiek leszállanak a templomba, amely ezzel Isten élő és meghalt szentjeinek hajléka, ahol a hitben élők segítséget, oltalmat is remélhetnek. A szentek egységének e hite magyarázza, hogy a temető, régiesen cinterem a templom körül volt. Nagy Szent Gergely szerint a halottakat üdvös magában a templomban eltemetni.*

Archaikus-szakrális felfogás szerint a templom egyedül a szent patrónusé, hiszen elsősorban az ő tiszteletére épült. Így a zágrábi székesegyháznak és egyházmegyének patrónusa és mennyei birtokosa Szent István magyar király. Elsősorban ezzel az elajánlással kapcsolódott Horvátország a magyar hazához, a Koronához.

Az ereklye, illetőleg elajánlás, szakrális névmágia révén tehát a templom, főleg plébániatemplom, de maga a helység: föld és nép is a védőszentnek virtuális birtoka, a hívek pedig a patrónus alattvalói, szinte jobbágyai. A tisztelet és kultusz ellenében a védőszent Isten színe előtt mintegy a szószólójuk.

A búcsúnapon a védőszent nevét és oltalmát ünneplik. Az ő nevében tartanak szeretetvendégséget, amelyre eredetileg mindenki hivatalos: messzire szakadt családtagok, egykori katonatársak, koldusok, szomszédos helységek, akár ismeretlen búcsúsok is.

Ehhez az emberi teljességhez a profán örömök, így az isteni szolgálat után kezdődő mulatságok, komédiák, bálók is hozzátartoznak, amelyek régebben a többfelől összejött fiatalság ismerkedését, a házasság előkészítését is szolgálják. Az ilyen templombúcsúkat Dunántúl *rétesebúcsú* szóval különböztetik meg a *szentesbúcsúktól*, vagyis a búcsújáráshelyre végzett zarándoklatoktól.

Köszöntjük a 75 éves Bálint Sándort, a szakrális néprajz európai rangú tudósát.

A következőkben kísérletképpen megpróbáljuk a patrocínium-adás hazai sorát, történetét végigkísérni. Hatásukat, jelentőségüket, tanulságaikat most csak éppen érintjük. Adataink jó részét az egyházmegyei névtárakból merítettük, amelyeket többször voltunk kénytelenek helyesbiteni, vagy más forrásból pótolni. A templomépités és parókia-alapítás ideje sokszor nem esik össze, olykor évszázadok választják el őket egymástól. Névtáraink ez utóbbi, vagyis az anyakönyvezés kezdetét — helyesen — megjelölik, de a templomépités idejére, helyére csak egyes egyházmegyék ügyeltek.

Az Árpád-kor profán helynevei mágikus azonosítással sokszor egyeznek a földesúr, illetőleg ősfoglaló birtokos nemzetség nevével: Szabolcs, Szemere, Tárján, Őrs, Kér, Keszi és még sok más. E szemlélet egyházi alkalmazásaként a legrégebb patrocíniumok is helynevekké válnak: Boldogasszony, Keresztúr, Szentkirály, Szentmihály, Szentmiklós, Szentmárton, sőt olykor Szentmihályúr, Szentpéterúr, Szentandrásúr, hiszen — mint mondtuk — a védőszent egyúttal birtokos is. Királyaink, nemzetségeink, főúri családjaink a templom-, monostoralapítással elsősorban mennyei patrónust keresnek, illetőleg választanak maguknak, hogy majd az Ítéleten szót szőljön értük.

Makkai László a Csallóköz településtörténetét vizsgálva megállapítja, hogy a falu templomának patrónusára utaló helynévtípus a XIII. század elején kezd terjedni és egy jó évszázadig tart. Ez a gyakorlat az ő nézete szerint latin-európai eredetű (Francia, Spanyol, Olasz, Délnémet és Magyarország), de minálunk nyilvánvalóan az említett ősi magyar névadó hagyomány is már megelőzőleg támogatta. A görögkeleti népeknél ismeretlen. A szlávoknál is csak a szlovéneknél, horvátoknál, szlovákoknál van meg, föltétlenül magyar, illetőleg osztrák—német hatásra. Föltűnő, hogy a Szepességben és az erdélyi Szászföldön alig fordul elő.

A hazai patrocíniumkutatás sok sürgetés ellenére nálunk eléggé elmaradt, csak a legújabb időkben mutatkozik iránta érdeklődés. A következőkben nagy vonásokkal, inkább csak felsorolásszerűen szólnunk patrocíniumaink jelentkezéséről, koráról, hierarchikus rangjáról.

Az egyház abban a felfogásban, hogy ő mindenek ura, mindig vonakodott attól, hogy az Atyának külön ünnepet szenteljen, ezért patrocíniuma jámbor sürgetések ellenére máig sincsen. Krisztust, a világ első millennium idején visszavárt királyát idézik a kora középkori templomok Salvator, azaz Megváltó titulusai. Ezeknek búcsúnapja kitárt ege miatt áldozócsütörtök, illetőleg a középkor végétől Nándorfehérvárra emlékeztetve Urunk színeváltozása, amikor az egek szintén megnyíltak.

Az újszövetségi üdvösségtörténetre, főleg Jézus cselekedeteire, földi életére utal az egész egyházi év, különösen pedig karácsony, vízkereszt, húsvét, pünkösd, áldozócsütörtök, úrnapja. Az ünnepelt misztériumokat régebben olykor templompatrocíniumul is választották. Érdekességként megemlíjtjük, hogy Csupak középkori patrocíniuma Jézus jeruzsálemi bevonulása volt. Ez azonban nem virágvasárnap, hanem advent első vasárnapja, amikor a századok királya mintegy bevonul az új egyházi évbe. Mária legjelesebb, hazai patrocíniumokban ugyancsak gazdag ünnepe Nagyboldogasszony (assumptio), amelyet nemcsak liturgikus méltósága, hanem István királynak e napon történt felajánlása, majd a nyolcadában történt halála is különleges magyar ünneppé avatott. A Szűzanya más ősi ünnepei: Gyümölcsoltó, illetőleg Gyertyaszentelő Boldogasszony, títulusként nálunk is elég korán föltűnnek. Ábrahám, Illés, Dániel, Dávid, illetőleg az apostolok, továbbá Keresztelő János, István vértanú, Mária Magdolna, Lázár, Emmaus tiszteletét a Biblia, részben az apokrif evangéliumok ihlették.

A kutatás lényegében az újabb időkben tisztázta liturgiánk Rajna-vidéki eredetét és ezzel együtt többek között Remete Szent Antal, Balázs, Gergely,

Benedek, Gotthárd, Olajbafőtt Szent János, Medárd, Vid, Kilián, Lőrinc, Ozsvát, Egyed, Euszták, Lambert, Móric, Gál, Wolfgang, Lénárd tiszteletének származását, illetőleg hazai gyökérverését. E kultuszok jó részét a monasztikus liturgia is terjeszti. Belőlük bontakozik az archaikus Európa esztendejének színes hagyományvilága, helyi, nemzeti változatokon átúto egyetemessége.

Szólhatunk híres külföldi búcsújáróhelyek korai ösztönzéséről is. Így közvetlenül, vagy közvetve, ereklyék szerzésével is Compostela magyarázza Jakab apostol, Saint Gilles Egyed apát, Köln a Háromkirályok korai hazai patrocíniumait, illetőleg kultuszát. Ehhez a román, kori liturgikus szellemiséghez Árpád-kori vallon (latinus) közvetítéssel a Szepeességben, illetőleg az erdélyi Szászföldön hamarosan még Szervác, Quirinus, Castulus, Valburga, Orsolya, Szeverus patrocíniuma, illetőleg tisztelete is hozzájárult.

A középkori udvari élet, lovagvilág, nemesség menyei példaképei hazánkban is a hitért, üdvösségért harcoló, megküzdő katonaszentek: Mihály arkangyal, Jakab apostol, Nagyven Vértanú, György, Móric, Dömötör, László király. Hazánk földjén született még jóval a honfoglalás előtt Jeromos, Dömötör, Négy Megkoronázott, Quirinus püspök (nem azonos a Rajna-vidék szentjével), Márton. Érthető, hogy őseink a szülőföld, haza közösségében zárták őket szívükbe. Keleti kapcsolatokat is sejtetnek: Miklós, Remete Szent Antal, Margit vértanú, Apostolon oszlása, Anna, Pantaleon, Kozma és Damján, Mária bemutatása (nov. 21).

Hazánkban is őrzött ereklyék révén válnak tiszteltebbé Budaszentlőrincen Remete Szent Pál, Buda várában Alamizsnás Szent János, Szent Zsigmond. Természetesen nemcsak ezekhez, hanem István király esztergomi és székesfehérvári, László váradi, Margit szigeti, Kapisztrán újlaki sírjához, illetőleg ereklyéihez is elzarándokolt a középkori magyarság.

A gótikus jámborságot átszővi a *Legenda Aurea* kódexirodalmunkban is gazdagon jelentkező inspirációja. Erről patrocíniumaink, freskóciklusaink, táblaképeink, rekordációs eredetű népszokásaink, meseszűrűvé vált legendáink egyaránt tanúskodnak. Ilyenek Borbála, Lucia, Ágnes, Ágota, Dorottya, Apollónia, Erasmus, Vid, Kristóf, Hét Szent Alvó, Abdon és Szennen, Afra, Katalin és még több más.

A *humanitas Christi*, vagyis a Megváltó földi életének, főleg születésének és kinszenvedésének emlékezetével függ össze több Mária-ünnepep illetőleg ajátosság, művészi alkotás, patrocínium: Kánai menyegző, Mária kézfogója (jan. 23), Sarlós Boldogasszony, Szent Anna és a Szent Atyafiság, továbbá a Szentkereszt, Veronika, Longinus, Arimathiai József, a barokk időkben még Dismas, a jobb lator ünnepe, illetőleg kultusza.

A tridentínus, illetőleg barokk patrocíniumok, ünnepek közül kiemelkedik a Szentháromság, Jézus Szent Szíve, továbbá a protestantizmustól fenyegetett Mária-tisztelet erősítésére a Szepültelen Fogantatás, a Loretói Szűzanya, Kármelhegyi Boldogasszony, Havi Boldogasszony, Kisasszony, Mária neve, Hétfájdalmú Szűzanya, Olvasós Boldogasszony, Magyarok Nagyasszonya hangsúlyozott kultusza.

A barokk időkben nemzeti szentjeink: István, Imre, László, Erzsébet, Margit tisztelete is újjászületett, illetőleg kibontakozott. Ezt nemcsak jámbor, épületes szándékból, hanem olykor már politikai célzathból is választott számos patrocíniumunk is igazolja.

A barokk szenvedélyes szentkultuszáról tanúskodik Xavér, Sebestyén, József, Adalbert, Peregrin, Flórián, Izidor, Nepomuki Szent János, Ivó, Orbán, Páduai Szent Antal, János és Pál, Ignác, Porciunkula, Donát, Rókus, Joachim, Rozália, Tekla, Teréz, Vendel, Károly, Lipót titulusa illetőleg tisztelete.

A patrocíniumot a hívek érzelmi és tudati világába a szorosan vett liturgia mellett éppen az ikonográfia és rekordáció építi bele.

A templomi ikonográfia nem öncélú gyönyörködtetésre, hanem épületes okulásra szolgál. Jellege funkcionális, mint a klasszikus népművészeté. Miután a laikus hívőnek egyrészt sajátos konkrétumokra fogékony lelki alkata, másrészt pedig évszázados irástudatlansága, hiányos iskolázottsága miatt az elvont gondolkodás és szemlélet iránt kevesebb volt az érzéke, az egyház bölcs emberismerettel fordult a művészet segítségéhez. Ettől a lélektani belátástól sem a bizánci képrombolás, sem a cisztercita belső kritika, főleg pedig a kálvini puritanizmus sem tudta eltéríteni.

A képkultuszt egyik középkori, latin eredetű verszetet Krisztus személyére, illetőleg ábrázolására vonatkoztatva így veszi védelmébe;

*Krisztusnak képét, járókelő, tiszteld leborulva.
A képet azonban ne imádd, hanem akit jelöl.
Esztelenség ugyanis, hogy Isten legyen az, akinek
Az anyagi világ köve és mesterkéz adja a létét.
Nem Isten és nem ember, ez kép, amit látsz.
Az azonban Isten is ember is, akit a kép ábrázol.*

A templomi ikonográfia a maga jelképeivel, attriutumaiival a jeles napok hagyományvilágát is évszázadokon át színezte. A patrónusra a főoltár képe, viselt dolgaira, legendájára pedig a *biblia pauperum* szellemében a templom freskóciklusai, gótikus szárnyasoltárai, barokk képvíziói emlékeztetnek. Ezek tehát sohasem műtárgyak, hanem kultikus célzatú, épületes életre készítő alkotások.

Az esztendő szakrális hagyományrendjének alakításából hosszú évszázadokon át részt kért a rekordáció, vagyis az ünnepköszöntés is. Ehhez ismernünk kell a középkori deákok, literátusok különös világát. A deák, sokszor még a meglelt korú klerikus is a maga taníttatásának költségeiről, sőt olykor, illetőleg vidékenként mesterének eltartásáról is önmaga gondoskodott. A szegény tanulók csütörtökön és vasárnap eljártak énekelve kéregetni, temetéseken pedig búcsúztatót énekeltek.

Ebből a mendikálásból, amelyhez a *kápsálás*, vagyis a koldulórendek, nem különben *clerici vagantes*, vagyis vándordeákok énekszóval történő kéregetése is hozzájárult, fejlődött és önállósult a rekordáció: a plébánia, káptalani iskola szegény jóhangú tanulói énekelve köszöntötték, szórakoztatták jeles ünnepeken, névnapokon, más ünnepélyes alkalommal a főúri patrónust, egyházi és polgári vezetőket, esetleg minden házat. Ennek népszokásbeli nyomai: a betlehemezés, aprószentekezés, háromkirályjárás, balázsjárás, gergelyjárás, jánosköszöntés, kakasünnep (Szent Gál napján) és több más. Máig kihallik belőlük a *Carmina Burana* archaikus európai dallamvilága is.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabvány-nak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőseget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. — Kéziratokat nem őrizünk meg és nem küldünk vissza.